

Мельник В. В., Бардаш В. О.,
здобувачки,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – кандидатка філологічних наук,
доцентка **С. М. Глазова**

ПОНЯТТЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Експресивний синтаксис як новий напрямок в синтаксисі української мови займається вивченням експресивних синтаксичних конструкцій динамічного синтаксису. На сучасному етапі розвитку лінгвістики все більше зростає зацікавлення філологів до його вивчення. Це можна пояснити необхідністю опису мови як засобу виявлення та разом із тим впливу на поведінку та внутрішню духовну діяльність «мовної особистості», що й свідчить про **актуальність** обраної нами теми дослідження.

Часто експресію розглядають як виявлення індивідуальності самого мовця, бо він переносить свою думку в мовну форму, невиразно, але виражає своє ставлення до предмету чи ситуації мовлення. Емоції та почуття, оцінка суб'єкта – як вияви експресії – особливо відображаються в мові, що характеризується відбором мовних засобів.

Тлумаченням та визначенням статусу експресивного синтаксису займалися такі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, як от Е. Береговська, В. Виноградов, Е. Геллер, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, О. Золотова, В. Чабаненко, Р. Якобсон та інші.

Мета наукової розвідки – дослідити історію та теоретичні засади тлумачення терміна «експресивний синтаксис».

Категорія «експресивність» – це один з компонентів конотативного ряду, додатковими виразниками якого є емоційність, образність, виразність, оцінність та стильова приналежність. Звернемося до словникової дефініції: **«Експресивність** (лат. *expressio* – вираження; прикм. від ім. експресія) – здатність мовної одиниці до виразності, її властивість підсилювати логічний та емоційний зміст висловлення, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови; стилістична властивість висловлення, що виявляє активну позицію автора щодо форми вираження смислових відтінків; виразний та емоційно-мистецький світовияв, образність подання людських знань і почуттів.

Експресивні засоби. Емоційно-експресивне вираження. Експресивності можна досягати різними шляхами: інтонаційно-фонетичними (зміна тривалості звуку, його якості – на письмі відтворювані в графемах типу *о-о-о; р-р-р*), морфологічними (наприклад, похідна форма жіночого роду від іменника чоловічого роду, пор.: *І тут іде моя лейтенантша, увесь потертий...* (Павло Загребельний)), словотвірними

(збільшувальними (пейоративними) або зменшувальними (демінутивними) суфіксами), лексичними (слова з оцінним компонентом значення), синтаксичними (зміна порядку слів), пор.: *Він собі уже хатиночку в Карпатах давно змакітрив!* (за нейтрального *Він собі уже будинок у Карпатах давно побудував!*), де наявна низка засобів вияву експресивності. Властивість мовної одиниці передавати суб'єктивне ставлення, підсилювати логічний та емоційний зміст» [6, с. 255–256].

Експресивність виділяють у лінгвістиці, психології як міждисциплінарну категорію (у широкому значенні).

Отже, експресивність як психологічний феномен – це «життєрадісність, імпульсивність, захопленість, безтурботність, нерозумність у виборі партнерів по спілкуванню, емоційна значущість соціальних контактів, експансивність, емоційна яскравість у відносинах між людьми, динамічність спілкування, яка передбачає емоційне лідерство в групах. Протилежністю експресивності є стриманість – розсудливість, обережність, розсудливість у виборі партнера по спілкуванню. Схильність до занепокоєння, турботи про майбутнє, песимістичність у сприйнятті дійсності, стриманість у прояві емоцій» [4].

Емоційність як психологічний феномен транспонується в мовний феномен і у вузькому (як лінгвістичний термін) розумінні експресивність розглядають як таку, що функціонує для посилення ступеня вияву деякої ознаки, як потенційна можливість мовного знака висловити суб'єктом явища дійсності факт емоційного переживання.

Основоположником теорії експресивності в лінгвістичному синтаксисі є представник Женевської лінгвістичної школи, один із засновників експресивної стилістики француз Шарль Баллі, який у ХХ сторіччі припустив, що синтаксичні засоби здатні надавати мові особливого афективного заряду.

Афективним, на думку основоположника сучасної концепції та методів дослідження експресивних факторів мовлення, є будь-який факт мови або мовлення, так чи інакше пов'язаний з емоціями: чим більше частка непрямих засобів у вираженні думки, тим впевненіше можна сказати, що його думка виникає під впливом почуттів і емоцій, які й складають її основний зміст, афективні непрямі засоби – це свого роду термометр, яким можна виміряти душевне напруження. На основі аналізу ряду експресивних синтаксичних засобів (синтаксичні фігури, повтори, ритм) він дійшов висновку про алогічність механізмів створення експресивності, вважаючи, що вони ґрунтуються на зміщенні мовного значення, модифікації загальномовних засобів, новотворенні мовця й мовній грі [1].

Проблемним і сьогодні залишається питання взаємозв'язку категорій експресивності й емоційності, розмежувати їх першою спробувала Є. М. Галкіна-Федорук, зазначивши, що «емоційні засоби мови завжди експресивні, але експресивні можуть і не бути емоційними» [2, с. 107]. Отже, експресивність та емоційність не є тотожними категоріями, оскільки

експресивність у мові є набагато ширшою за емоційність та передбачуваною.

У вітчизняній лінгвістиці поняття експресивного синтаксису увійшло в ужиток в 60-і роки ХХ століття і знайшло втілення в роботах Л. Мацько, яка стверджує: «Експресивність (лат. *expressio* – вираження) є семантико-стилістичною властивістю мовних одиниць, психологічно і соціально вмотивованою, яка забезпечує цим одиницям повноцінне функціонування і створення стилістичного значення, фону, ефекту. Експресивність часто ототожнюють з емоційністю, хоча це різні поняття. Емоційність не завжди є експресивною, вона може мати нейтральне вираження, а експресивність породжується не тільки емоціями, а й мисленням, інтелектом, волею, етикою та естетикою, конкретним світосприйманням мовців. Тому експресивність є значно ширшим від емоційності поняттям і може охоплювати мовне вираження всіх, а не тільки емоційних сфер життя. У зв'язку з тим, що в нашій мові є термін «вираження», експресія (і експресивність) сприймається як інтенсивне вираження, що на фоні загального, нейтрального виділяє окремі мовні одиниці. Наприклад: *Я марила всю ніченьку про тебе, мій паниченьку! Ронила сльози дрібнії, збирала в кінви срібнії, без любої розмовоньки сповнила вщерть коновоньки...* (Леся Українка); *Малий чабанець (що може вивчитись на чабанчука і, нарешті, заступити батька-чабана) повертається смерком додому. Коло берега кригу розбив штормок, а все показувало, що незабаром ревтиме і справжній штормило* (Ю. Яновський); *Задзвеніла далина ясно-синьо-цвітно* (П. Тичина)» [8, с. 189-190].

Л. Мацько розрізняє експресивність мовних одиниць інтерентну («внутрішньо притамана мовному знаку» – є невід'ємною ознакою в будь-якій мовленнєвій ситуації чи контексті) та адгерентну («інтенсивна виразність мовного знака» – функціює тільки в певній мовленнєвій ситуації, контексті чи умовах) [8, с. 190]. Серед експресивних засобів мовознавця виділяє й генетичні, які є давно сформованими й усталеними в мові (наприклад, тропи та фігури).

У сучасній вітчизняній лінгвістичній літературі велика кількість науковців-філологів розмежовують поняття «експресивність», «експресія» та «емоційність», але й багатьма науковцями вони розглядаються як рівнозначні.

Так, мовознавець та лексикограф професор В. Чабаненко вважає поняття емоційності й експресивності як різні явища одного порядку: «експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності» і вона «виявляється лише на мовленнєвому рівні», а «експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність» і «буває як мовленнєвою, так і мовною. Мовленнєва експресивність панує над мовною і є постійним джерелом збагачення останньої» [9, с. 7–8].

Т. Коваль у своєму дисертаційному дослідженні «Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст.»

характеризувала аналізовану лексику як особливе та специфічне явище української літературної мови». «Експресивність – це семантична суперкатегорія, яка виявляється в смисловій моделі слова через окремі складові, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонента, і виступають індикаторами експресивності, яку можна визначати й аналізувати тільки у зв'язку з ними. Як семантико-стилістична категорія експресивність виявляє зв'язок із емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється з названими поняттями. Експресивність акумулює в собі ці поняття, є інтенсивною виразністю певного мовного знака» [7, с. 8]. Логічною вважає науковиця виділення таких видів експресивних засобів відповідно до рівнів мовної структури: фонетичні, лексико-фразеологічні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні.

На думку С. Єрмоленко, експресія – це «виразність, підкреслена почуттєвість мови» й «виразально-зображальні ознаки мови, закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для формування образності та емоційності висловлювання», а експресивність – «здатність мовної одиниці поширювати експресію» [5, с. 56–57]. При цьому вона наголошує, що навіть у провідних зарубіжних лінгвістичних наукових доробках немає конкретних семантичних ознак розмежування мовленнєвих експресивних одиниць – «немає єдності в 8 поглядах на сутність цих одиниць як елементів мовної системи, на їх позицію в системі та взаємозв'язок із нею, іншими словами, на їхній системний статус» [5, с. 141].

Лінгвіст П. Дудик у навчальному посібнику «Стилістика української мови» наголошує також на різнотлумаченні аналізованих понять: «Такі терміни і позначувані ними психолого-мовленнєві явища, процеси, як експресія, експресивність і експресивний, емоція, емоційність і емоційний; естетика, естетичність і естетичний, є своєрідними синонімами лексем стилістика, стилістичність і стилістичний. Ці мовні явища цікавлять багатьох мовознавців (В. Чабаненка, А. Коваль, С. Єрмоленко, В. Кононенко, В. Дроздовського та ін.), однак і дотепер немає категорійного розмежування понять експресія і емоція, експресивне й емоційне, що засвідчує виняткову складність цих явищ, реалій» [3, с. 38].

Отже, хоча експресивність у наш час є однією з найбільш активно досліджуваних лінгвістичних категорій, яка становить окрему якісно особливу групу, проблема експресії, експресивності, експресивної лексики й експресивного синтаксису є досить актуальною, про що свідчить велика кількість досліджень у цій сфері.

Література

1. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с фр. яз. К. А. Долинина; под ред. Е. Г. Эткинда; вступ. ст. Р. А. Будагова. Москва: Изд-во иностр.

лит., 1961. 394 с.

2. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. *Сб. статей по языкознанию, посв. профессору МГУ акад. В. В. Виноградову*. Москва, 1958. С. 103–124.

3. Дудик П. С. Стилiстика української мови: навч. посiб. Київ: Видавничий центр «Академiя», 2005. 368 с.

4. Енциклопедiя практичної психологiї. URL: <http://psychologis.com.ua/ekspressivnost.htm> (дата звернення: 16.11.2021).

5. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лiнгвiстичних термiнiв. Київ: Либiдь, 2001. 224 с.

6. Загнiтко А. Словник сучасної лiнгвiстики: поняття i термiни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.

7. Коваль Т. Л. Засоби експресивiзацiї українського газетного дискурсу початку ХХI ст.: автореф. дис. ... канд. фiлол. наук: 10.02.01. Запорiжжя, 2011. 19 с.

8. Мацько Л. I. Стилiстика української мови: пiдручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

9. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови. Запорiжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.